

СТРАТЕГІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Анотація. Сучасна архітектура безпеки в Україні проходить через нові випробування. Введення режиму воєнного стану стає виправданим через зовнішні виклики, з якими зіткнулася держава й суспільство внаслідок збройної агресії російської федерації. Однак з іншої сторони, реалії перебування країни в режимі воєнного стану можуть спричинити кризові для суспільства явища пов'язані, зокрема, із питаннями належного забезпечення дотримання принципу верховенства права, гарантіями забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Проблеми, які проявилися, певною мірою актуалізували питання важливості реформування й адаптації законодавства у різних галузях під умови правового режиму воєнного стану. В межах даного дослідження передбачається розглянути поточні проблеми та перспективні напрямки реформування національного законодавства в умовах упровадження режиму воєнного стану та в особливий період. У дослідженні аналізуються та надаються рекомендації щодо перспективних напрямків реформування національного законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період. Наголошується на необхідності стратегічного підходу до реформування національного законодавства в період функціонування режиму воєнного стану з метою охорони та захисту прав людини і громадянина, а також відповідності міжнародним нормам. У практичному відношенні результати дослідження становлять інтерес для правників різних галузей та суб'єктів правотворчої ініціативи.

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, реформування законодавства, правовий режим, права людини.

Roman V. Veresha

Department of Criminal and Administrative Law
Academy of Advocacy of Ukraine
Kiev, Ukraine

REFORMING THE NATIONAL LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW AND IN TIMES OF EMERGENCY: STRATEGIES AND PROSPECTS

Abstract. The current security architecture in Ukraine is going through a new test. The imposition of martial law is justified due to the armed aggression of the Russian Federation and the

external challenges that came with it. Yet, when martial law is in effect, it can lead to difficulties in implementing the rule of law and some constitutional guarantees. The emerging challenges have to some extent prompted discussions over the importance of reforming and adapting the legislation under martial law. This study aims to examine the current problems and prospective directions of reforming the national legislation during martial law and in the event of a state of emergency. The study informs about the promising directions for law reformation under martial law and during a state of emergency. The present findings necessitate the need for a strategic approach in order to protect constitutional rights and ensure compliance with international norms during martial law and amid national emergency. The results of the study are of interest to lawyers in various fields and subjects of law-making initiatives.

Keywords: *rule of law, martial law, law reform, legal regime, human rights.*

ВСТУП

З точки зору сучасних теоретичних поглядів та в загальноправовому розумінні категорія правового режиму розглядається як система правил, норм і процедур, що регулює відносини між державою, її органами, громадянами та іншими суб'єктами права. Вона визначає основні права й обов'язки людей, обмеження та відповідальність, а також способи та процедури їх захисту та застосування [1]. На сьогоднішній день конституційне регулювання сучасних світових держав передбачає, як правило, два режими здійснення державної влади – звичайний та особливий. Особливий правовий режим здійснення державної влади може бути встановлений у разі надзвичайних обставин, таких як стихійні лиха, епідемії, терористичні загрози тощо. Метою введення особливого правового режиму є забезпечення безпеки та порядку, захист прав та інтересів громадян, а також ефективне функціонування організацій та інститутів державної влади. В межах особливого правового режиму можуть вводитися тимчасові обмеження на свободу пересування, зокрема право на збирання інформації, розширення використання військових чи поліцейських повноважень. Крім того, підставою для запровадження особливого правового режиму є внутрішня чи зовнішня загроза конституційному устрою держави, її територіальній цілісності, суверенітету. У разі оголошення війни чи воєнного конфлікту держава може встановити особливий правовий режим, відомий як правовий режим воєнного стану. Це дозволяє уряду вжити спеціальних заходів для забезпечення обороноздатності та захисту держави [2].

24 лютого 2022 року розпочався широкомасштабний наступ військ російської федерації на територію України ознаменувавши собою неприховану військову інтервенцію (у міжнародному праві – насильницьке втручання однієї чи кількох держав у внутрішні справи іншої держави, спрямоване проти її територіальної цілісності або політичної незалежності). Акт зовнішньої агресії обумовив необхідність введення особливого правового режиму на території держави. У зв'язку із цим Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб на всій території України був введений воєнний стан, дія якого надалі продовжувалася відповідними Указами Президен-

та на відповідний період. Введення правового режиму воєнного стану вплинуло на умови функціонування України як держави, змінивши звичайні правові відносини на такі, що виникають та діють під час воєнного стану, передбачених Конституцією України. Це означає, що, по-перше, обмеження прав людини і громадянина в державі мають лише тимчасовий характер. По-друге, законодавство встановлює певний перелік прав, які не можуть бути порушені за будь-яких умов. По-третє, остаточне рішення про оголошення воєнного стану ухвалює єдиний законодавчий орган – Верховна Рада України. Окрім цього, у Конституції України передбачено окремі положення, які визначають особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану. Ці норми містяться в розділі II Конституції України. Воєнний стан характеризується концентрацією адміністративного ресурсу для більш ефективного функціонування державного управління з метою забезпечення обороноздатності держави від агресивних дій іноземних держав. Тим не менш, такий правовий режим зумовлює можливість суттєвого обмеження різних прав. Зважаючи на відсутність досвіду функціонування органів публічної влади в умовах війни до 2022 року, недостатньо дослідженою є проблематика забезпечення прав людини і функціонування окремих інституцій в умовах воєнного стану. Відзначається, що існуючі наукові розробки забезпечення прав людини в умовах воєнного стану носять переважно несистемний, некомплексний характер [3].

Сучасна теорія прав людини, яка сформована в межах європейської правової культури, передбачає, серед іншого, поділ прав за критерієм можливості чи неможливості їх обмеження на абсолютні та відносні. При цьому абсолютними «є такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов» [4]. Цей принцип закріплений у конституційних документах більшості держав, які ґрунтуються на дотриманні універсальних, ліберальних принципів, з деякими національними особливостями і правовою специфікою, що склалася історично [5]. Український приклад не є виключенням: через виклики, що стоять перед державою в контексті зовнішньої загрози – збройної агресії російської федерації українське право стикається з вимушеною модифікацією враховуючи конкретні умови об'єктивної реальності. Каталізатором даних змін якраз і виступає введений воєнний стан, який може змінити правові реалії. Так, через введення даного правового режиму, зміни відбуваються в системі органів публічної (державної) влади – існуючі системи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування перетворюються у військовій державній адміністрації, відбувається подальша централізація центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ), надання додаткових повноважень. Тим не менш, інколи виникають протиріччя в спробах поєднати ці нововведення із універсальними конституційними принципами, які стосуються прав людини, а саме, ці нововведення будуть співвідноситися із життям, здоров'ям, недоторканістю приватного життя, безпекою життя людини тощо [6]. Також важко спрогнозувати, як насправді буде збережена константа щодо конституційного забез-

печення прав людини, яка повинна залишатися незмінною за будь-яких умов, які відповідають загальнолюдським цінностям. Тож, в окремих випадках може виникнути потреба в оновленні законодавчого супроводу, унормування соціальних відносин, а також перегляді окремих правових механізмів у сфері охорони та захисту прав людини і громадянина, підтримки правопорядку й боротьби зі злочинністю шляхом реформування національного законодавства.

Міжнародний досвід указує на те, що режим воєнного стану може розповсюджуватися на різні аспекти правового регулювання державної політики. Враховуючи іноземний досвід, виникає необхідність дослідити успішні практики щодо функціонування держави та її правової системи в кризовий для неї період. Він може не мати безпосереднього зв'язку зі збройною агресією (США, ФРН), а більше для вирішення внутрішнього протистояння (Ізраїль, Пакистан, Японія), що теж необхідно враховувати.

Таким чином, метою дослідження виступає визначення факторів, які можуть обумовлювати необхідність для подальшого реформування національного законодавства України в умовах воєнного стану та в особливий період. Виходячи із цілей, дане дослідження ставить перед собою наступні завдання:

1) оцінити сучасні виклики і необхідність внесення змін у чинне законодавство України з урахуванням євроінтеграційних процесів;

2) дослідити необхідність реформування адміністративного, військового, кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки саме ці основні галузі виявилися вкрай неготовими до сучасних викликів військового стану й особливого періоду;

3) проаналізувати міжнародний досвід стосовно впровадження воєнного стану та особливого періоду в системі законодавчого регулювання в інших державах (на прикладі Ізраїлю, Пакистану, США, ФРН та Японії);

4) визначити перспективні напрямки реформування національного законодавства в умовах воєнного стану й в особливий період та вироблення на підставі викладеного вище єдиної концепції реформування національного законодавства в умовах воєнного стану й в особливий період.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Режим воєнного стану передбачає суттєву перебудову функціонування всієї держави, кардинальних змін усій системі правовідносин, що існують у суспільстві. Правовий режим воєнного стану в різних країнах має ряд характерних особливостей, які, як правило, можуть бути схожі. Наприклад, владні повноваження щодо організації оборони, забезпечення безпеки та громадського порядку можуть бути передані військовому командуванню. Ряд державних органів наділяються повноваженнями надзвичайного характеру, а також правом видання актів зі спеціальним статусом. Це стосується не лише України, а й інших країн. Схожа ситуація відбувається у Державі Ізраїль упродовж майже всього її існування, починаючи

з 1947 року та й в періоди найзапеклішої конфронтації з арабськими країнами Близького Сходу 40-х – 60-х років минулого століття та безпосередньо з 7 жовтня 2023 року. Місцева влада, економічна діяльність і соціальна сфера значною мірою підпадають під розширений вплив військових адміністрацій [7; 8], тим не менш деякі сфери суспільного життя й економіки показали приклад успішного розвитку в кризових умовах, при забезпеченні стійкої координації місцевої влади, правоохоронних органів і суб'єктів господарювання [9]. Певним чином, такі положення в межах пошуку ефективного балансу між охороною прав людини й обмеженнями, пов'язаними з постійними військовими загрозами обумовлені створенням ефективної системи стримувань і противаг, які забезпечують державі безпеку, демократичне урядування та політичний плюралізм. У інших випадках, наслідки перебування країни в режимі воєнного стану можуть лише сприяти злиттю влади військових та цивільних під будь-якими добрими намірами. Так, у пост-авторитарному Пакистані військові змогли зберегти свої широкі прерогативи, використовуючи різні адаптивні механізми протидії дестабілізації суспільно-політичної ситуації, включаючи мобілізацію засобів масової інформації та судових органів, які повинні були «пришвидшити» здійснення судочинства щодо правопорушників [10].

У законодавстві різних країн для позначення явища, що полягає в переході держави до надзвичайних методів управління й особливого режиму регулювання відносин у багатьох сферах життя суспільства у зв'язку з виникненням загрози внутрішнього або зовнішнього характеру, використовуються різні найменування, зокрема, надзвичайний стан, воєнний стан, стан війни, стан готовності та ін. Така різноманітність понять зовсім не означає, що кожне з них є окремим різновидом особливого порядку діяльності громадських і державних інститутів, оскільки одні й ті самі ознаки, властиві, наприклад, надзвичайному стану в одних країнах, характеризують відповідно воєнний стан або стан підвищеної готовності в інших.

При цьому в одній державі певний термін означає лише підвид цього інституту, а в іншій, навпаки, використовується поняття, що поєднує в собі всі специфічні його види [11]. Очевидно, що це створює труднощі для порівняльно-правових досліджень, тому введення єдиного терміну, який би описував зазначений правовий режим з урахуванням усіх властивих (характерних) ознак, значно сприяло б науці порівняльного правознавства в цьому сенсі.

Загалом, природа особливих правових режимів складна та неоднозначна, як і особливості їх застосування. Віддаючи на розсуд держави право прив'язки конкретних умов життя до юридичного формалізму, суспільство тим самим свідомо створює умови для обмеження себе з метою власної безпеки. Завжди існує можливість суб'єктивних оцінок того, що відбувається з посадовими особами, органами держави, що може тягнути за собою масові обмеження прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів. Зрештою, можливість обмежень основних прав і свобод людини та громадянина з міркувань забезпечення інтер-

есів суспільства в цілому завжди приховує в собі загрозу, якщо не зловживань, то, принаймні, вжиття невідповідних охоронюваному суспільному інтересу обмежувальних заходів [12].

Введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану в різних країнах з урахуванням їх локальної специфіки, здатне призвести до діаметрально протилежних результатів: коли одні країни стають прикладом самоорганізації, посилення опору зовнішньому ворогу й збереження демократичних прав і свобод, в інших відбувається встановлення військової диктатури і посилення авторитарних тенденцій [13]. Так, Україна вперше за більш ніж 75 років зіткнулася з найбільшою війною на європейському континенті з часів Другої світової війни. І цілком імовірно, що навіть з урахуванням іноземного досвіду той обсяг заходів, методології урядування і реалій, що склалися в іноземних країнах, можуть бути лише частково застосовані в реаліях країни, яка зазнала широкомасштабного вторгнення більш впливової сили.

Впровадження воєнного стану істотно впливає на збереження правопорядку, особливо стосовно тих суб'єктів, які виконують завдання щодо забезпечення обороноздатності держави. Так, на державні органи, підприємства, установи й організації можуть покладатися додаткові оборонні зобов'язання, а за окремі правопорушення посилюється юридична відповідальність [14]. Саме існування таких особливостей впливає на специфіку правовідносин, що виникають під час дії воєнного стану, особливо для суб'єктів господарювання, що забезпечують функціонування критичної інфраструктури. Водночас військова агресія російської федерації проти України та, у зв'язку з цим, введення воєнного стану в Україні, призвели до того, що промислові підприємства зіткнулися з високим рівнем невизначеності, особливо в перше півріччя від початку вторгнення [15].

У межах теоретичного огляду слід зазначити, що різноманітні аспекти функціонування держави й дотримання прав людини в умовах воєнного стану неодноразово розглядалися раніше як в українській науці, так і в правовій науці іноземних держав. Водночас у контексті сучасного протистояння України російському вторгненню, велика кількість питань залишилася поза увагою та на сьогодні набуває надзвичайної актуальності. Насамперед це пов'язано з незначною кількістю наукових досліджень у цій сфері, що є цілком зрозумілим, адже наукові доробки до сьогодні могли ґрунтуватися лише на іноземному досвіді. Так, серед фундаментальних досліджень, що стосуються функціонування держави й дотримання прав людини в умовах дії режиму воєнного стану можна назвати праці таких науковців, як В. С. Батиргареева, М. В. Корнієнко, А. Р. Крусян, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, М. І. Смокович, Є. Л. Стрельцов. Проблеми, які мають місце, певною мірою актуалізували питання важливості реформування й адаптації законодавства в різних галузях під умови правового режиму воєнного стану. В межах даного дослідження передбачається розглянути поточні проблеми та перспективні напрямки реформування національного

законодавства в умовах запровадження режиму воєнного стану та в особливий період.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу роботи складає метод політико-правового аналізу, що виступає як інструмент аналізу державної правотворчої політики в особливих умовах, спричинених війною, військовими діями. З огляду на дискусійний характер оцінки перспектив реформування національного законодавства в умовах воєнного стану, зокрема посилення тенденцій, які можуть стосуватися основних прав людини та громадянина, у дослідженні представлені й матеріали незалежних дослідників та інституцій громадянського суспільства. Для об'єктивної оцінки охоплення проблематики, використовувалися допоміжні дослідницькі методи, зокрема, діалектичний, порівняльно-правовий, історичний, метод контент-аналізу. Зокрема, за допомогою діалектичного методу в дослідженні відображено обговорення різних точок зору щодо того, які кроки необхідно здійснити в межах реформування законодавства, доцільність якого обумовлена потребами протидії військовій агресії, притримуючись при цьому принципу верховенства права та інших загальноправових принципів. Заразом у роботі розглядаються окремі аспекти, пов'язані з реформуванням національного законодавства в контексті дотримання інших категорій прав, зокрема політичних, роль права в допустимості політичної участі громадян як невід'ємного компонента прав людини, а також забезпечення їх прав в умовах реформування адміністративного та кримінального процесуального законодавства. Водночас, урахувавши важливість визначення причин та передумов запровадження воєнного стану, у роботі використовується історико-правовий метод. Зазначений метод застосовувався для аналізу факторів, що вплинули на розвиток правового регулювання режиму воєнного стану та особливого періоду з урахуванням досвіду іноземних держав.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Сучасні виклики і необхідність внесення змін у чинне законодавство України з урахуванням євроінтеграційних процесів

Державно-правовий (конституційний) режим воєнного стану є важливим елементом систем національної безпеки більшості країн світу [16]. Так, в Україні прийняття законодавчого акту, яким регулюється правовий режим воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015) було обумовлено військовою інтервенцією російської федерації на територію України у 2014 році. Зазначений Закон став основним нормативно-правовим актом у сфері регулювання суспільних відносин у країні під час запровадження воєнного стану.

Уперше введення воєнного стану в Україні відбулося 26 листопада 2018 року, коли такий стан було введено у Вінницькій, Одеській, Миколаївській, Сумській,

Харківській, Чернігівській, а також Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській областях та внутрішніх водах України, внаслідок військової провокації російських військово-морських сил, що почали перешкоджати діяльності групи військових катерів Військово-морських сил України в акваторії Азовського моря. Такий крок керівництва держави викликав дискусію в суспільстві. З іншої сторони, цей крок викликав побоювання серед населення щодо відтермінування чергових виборів Президента України, запланованих на весну 2019 року, оскільки під час дії режиму воєнного стану не передбачається проведення виборів. Так, за результатами дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» рішення про запровадження воєнного стану в 2018 році на 30 днів в окремих областях підтримувала лише третина опитаних, не підтримували – майже 60%. При цьому рішення запровадити воєнний стан на 60 днів і по всій території України підтримували лише 14% респондентів, не підтримували – 76%. Значна частина опитуваних (дві третини) вважала, що Президент України хотів запровадити воєнний стан в Україні на 60 днів з метою перенесення дати президентських виборів [17]. Втім зміна суспільної думки відбувалась у контексті ескалації ситуації в східних областях України і при повномасштабному вторгненні збройних сил російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року, у той же день уже по всій території України був введений воєнний стан та оголошена загальна мобілізація. З введенням воєнного стану в Україні органи державної влади прикладають значних зусиль для стабілізації функціонування всіх сфер життя суспільства. У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» міститься визначення поняття «воєнний стан», відповідно до якого це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України [18]. Крім того, даний правовий режим передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень, необхідних для відвернення загрози збройної агресії та забезпечення національної безпеки України. Втім дія воєнного стану може мати характер набуття трансформаційних перешкод, які можуть поглибити протиріччя у багатьох галузях державного управління й урядування.

Першим викликом є проблема, пов'язана з дотриманням загальноправових принципів, зокрема, принципів законності, справедливості та пропорційності – оскільки саме ці принципи виступають об'єктами потенційних ризиків. У першому випадку мовиться про чітку визначеність норм права. У другому – про безсторонність і послідовність, як при виробленні, так і застосуванні загальнообов'язкових правил поведінки. У третьому – про розумний баланс приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення обґрунтованими й мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються. При цьому значення всіх трьох наведених принципів стає особливо очевидним саме в умовах військових та, загалом, будь-яких загроз сталій суспільній організації цивільного часу. Актуальним залишається питання відновлення

економіки й питання пошуку джерел фінансування соціальних витрат, що мають відповідати принципам соціальної справедливості [19]. Проблематика охоплює також перебудову системи надання соціальних послуг, аналогічної до кращих європейських практик, забезпечення громадян своєчасною, доступною, якісною підтримкою, яка має бути на постійному контролі з боку профільного Міністерства соціальної політики України та мати відповідний моніторинг, у тому числі міжнародний.

Другим викликом слід вважати відсутність правозастосовного досвіду реалізації правової політики під час дії воєнного стану. За понад 30 років існування модерної української державності, Україна не мала достатнього практичного досвіду в питаннях регулювання тих чи інших правовідносин у особливі періоди. Першим у зазначеному відношенні, можна вважати досвід, здобутий з початком проведення Антитерористичної операції на сході України (з 14 квітня 2014 року), а з 30 квітня 2018 року по 24 лютого 2022 року, комплекс військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, що отримав назву Операція Об'єднаних сил, а також проведення таких заходів надзвичайного характеру, як реагування на швидке розповсюдження пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 (з лютого-березня 2020 року). У контексті цих подій суттєві зміни відбулися в основних галузях державної політики, зокрема, у галузі соціальної політики, політики у сфері охорони здоров'я та при регулюванні процесів військового управління. Заразом відповідного впливу зазнали майже всі ключові сфери правового регулювання, зокрема, галузі адміністративного, військового, кримінального та кримінального процесуального права.

Наступний виклик, пов'язаний із забезпеченням прав людини, які повинні максимально зберігатися в умовах воєнного стану. Щодо цього питання, то Україна, окрім Конституції, повинна конкретизувати випадки відступу держави від зобов'язання забезпечувати права та свободи людини і громадянина, відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) під час воєнного стану. Незважаючи на ризики, обумовлені соціальною напруженістю, Україна обмежила деякі права й свободи своїх громадян на період дії такого правового режиму, що, однак, з точки зору міжнародного права вбачається допустимим. Так, стаття 15 Конвенції за виняткових обставин надає урядам держав-учасниць можливість у тимчасовий, обмежений і контрольований спосіб відступити від свого зобов'язання забезпечити певні права та свободи відповідно до цієї Конвенції [20]. Використання цього положення передбачає, зокрема, наступне:

1) відступ від покладених Конвенцією зобов'язань може діяти виключно під час ведення війни або іншої суспільної небезпеки, яка може загрожувати життю і здоров'ю населення постраждалої сторони;

2) заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не повинні виходити за межі, яких вимагає гострота становища, що склалася.

Враховуючи положення Конвенції та фактичні реалії, з якими зіткнулася Україна, 28 лютого 2022 року Україна повідомила Генерального секретаря Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за статтями 5, 8, 13, 15 Конвенції [21]. Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України, в тому числі право на життя, свободу й особисту недоторканність, рівність перед законом, тощо. Щодо практичної реалізації цих норм наразі й у майбутньому існуватиме потреба в розробці методик для моніторингу дотримання цих прав, однак реалізація цієї потреби видається складною через ряд об'єктивних труднощів, обумовлених військовими діями. Тим не менш, Україна не має поступатися основоположними принципами права, що втілюють сутність його верховенства, і покладені в основу правовідносин.

3.2. Актуалізація реформування адміністративного, військового, кримінального та кримінального процесуального законодавства

Адміністративне право. Як зазначалося раніше, військова агресія російської федерації проти України стала причиною трансформацій багатьох сфер суспільних відносин. Це, у свою чергу, потребує адаптації правового регулювання в різних галузях, у тому числі й у галузі адміністративного права. Необхідність протидії зовнішній агресії, обумовила впровадження змін до галузевого законодавства. Важливою законотворчою ініціативою стало прийняття за основу Верховною Радою України законопроекту № 7404 від 24.05.2022 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо здійснення судочинства в умовах воєнного стану», яким пропонується, зокрема, переглянути редакцію деяких норм, що стосуються процесуальних строків, порядку участі осіб у провадженні в справах про адміністративні правопорушення, повідомлення сторін про участь у розгляді судової справи. Що стосується вже впроваджених змін – до останніх слід віднести норми глави 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), що визначають загальні види адміністративних стягнень за військові адміністративні правопорушення, при цьому в умовах особливого періоду відповідальність була посилена. Відповідно до Закону України «Про оборону України» особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення військових дій. Згідно з КУпАП до військових адміністративних правопорушень відносяться, зокрема, такі правопорушення, як відмова від виконання законних вимог командира (начальника) (ст. 172¹⁰ КУпАП); самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172¹¹

КУпАП); необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172¹² КУпАП); зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172¹³ КУпАП).

Слід зазначити, що в останні роки змін зазнали положення адміністративного законодавства, що стосуються окремих аспектів діяльності правоохоронних органів у контексті стримування збройної агресії. Зокрема, мовиться про зміни до положень КУпАП, якими регулюються питання застосування зброї та бойової техніки співробітниками поліції особливого призначення під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії проти України. Так, співробітники поліції особливого призначення під час дії воєнного стану в разі залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії проти України, а також при виконанні завдань щодо участі в обороні держави мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку в установлених для з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України порядку та випадках [22]. Крім того, зміни доповнюють перелік випадків, за якими поліцейські підлягають притягненню до кримінальної відповідальності за статтями 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 Кримінального кодексу України (непокора, порушення правил поведження зі зброєю, розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, залишення ворогові засобів ведення війни, самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю, мародерство). Стосовно реалізації вищенаведених змін подальшої актуальності набуває питання аналізу правозастосовної практики притягнення до відповідальності працівників правоохоронних органів.

Військове право. Питання про необхідність дотримання Україною міжнародних норм і правил ведення війни, а також багато інших питань у сфері військового права вперше актуалізувалися в контексті подій останнього десятиліття, безпосередньо пов'язаних із російською гібридною інтервенцією 2014 року. Незважаючи на всі очевидні ознаки військового конфлікту, спричиненого зовнішнім військовим вторгненням, у період з 2014 по лютий 2022 р. країна в цілому фактично не перебувала в стані війни, і норми військового права обмежувалися певною територією де діяв спеціальний правовий режим. Водночас актуальність питань щодо ролі міжнародних стандартів, пов'язаних з дотриманням міжнародного гуманітарного права (МГП) постала в повній мірі лише з початком відкритої військової агресії. Загалом правовідносини стосувалися спеціальних режимів та виконання військового обов'язку в окремих випадках та на окремій території. Основу нормативно-правового регулювання в цей період складали закони України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу». Заразом слід відмітити й деякі

підзаконні акти, які, серед іншого, регламентують виконання основних положень міжнародних норм, що стосуються МГП в умовах ведення військових дій. Так, Наказом Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017 затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Зазначений акт містить посилання на основні положення міжнародного гуманітарного права, що застосовуються в збройних конфліктах, визначає особливості застосування норм МГП у неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктах (збройних конфліктах неміжнародного характеру) та положень щодо прав людини, які застосовуються в ситуаціях порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, наприклад, таких, як заворушення, окремі акти насильства, визначає відповідальність військовослужбовців за порушення норм МГП [23]. Також такі норми були визначені на основі міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною, зокрема:

- 1) Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни;
- 2) Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях;
- 3) Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі;
- 4) Женевська конвенція про поводження з військовополоненими;
- 5) Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни;
- 6) Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію;
- 7) Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту і Протокол до неї;
- 8) Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення;
- 9) Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення.

Наразі актуальним аспектом залишається питання взаємоінтеграції України із міжнародними механізмами здійснення контролю та моніторингу дотримання норм МГП під час військових дій. Крім того, в окремих юридичних джерелах інколи підіймається питання про введення в чинне українське законодавство терміну «стан війни», оскільки з однієї сторони, Україна зазнає збройної агресії з боку російської федерації, з іншої – той факт, що країни перебувають у стані війни ніяк юридично не зафіксований [24].

Кримінальне та кримінальне процесуальне право. Введення режиму воєнного стану потребувало перегляду значної кількості правових норм, які могли б забезпечити відповідність загальним засадам кримінального процесу з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX¹ Кримінального процесуального кодексу України (Особливий режим досудового

розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану). У цих умовах держава постала перед необхідністю оперативної адаптації законодавчого регулювання для належного функціонування всієї системи кримінальної юстиції. У зв'язку з цим 14 квітня 2022 року парламент і прийняв Закон України №2201-ІХ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [25]. Впродовж 2022 року в межах перегляду функцій органів, уповноважених здійснювати правоохоронну діяльність, було впроваджено ряд першочергових заходів, спрямованих на питання унормування взаємодії з органами Міжнародного кримінального суду ООН. При цьому були внесені зміни до статей 183 і 208 Кримінального процесуального кодексу України, а також доповнено його новим розділом, у якому визначаються особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (МКС). Тут, зокрема, передбачено:

- запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави може бути також застосовано до особи, стосовно якої надійшло клопотання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу в порядку і на підставах, передбачених чинним КПК України;

- врегулювання питання щодо кримінальних правопорушень, скоєних військовими: так до військовослужбовців, які підозрюються у вчиненні окремих кримінальних правопорушень, застосовується запобіжний захід винятково у вигляді тримання під вартою. У вересні 2022 року набув чинності закон стосовно обрання запобіжного заходу щодо військовослужбовців, які вчинили військові кримінальні правопорушення під час дії воєнного стану. Це стосується кримінальних правопорушень, передбачених розділом ХІХ Кримінального кодексу України;

- врегулювання процедури передачі підозрюваного, обвинуваченого, засудженого для обміну як військовополоненого. Тут відповідні зміни було внесено до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України. Для проведення обміну особи як військовополоненого, вповноважений орган приймає рішення про його передачу для обміну. Прийняття такого рішення є підставою для скасування запобіжного заходу, застосованого до такої особи (ст. 201¹ КПК) [26]. Також відповідно до ч. 1 ст. 84¹ Кримінального кодексу України засуджений, стосовно якого під час відбування покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі вповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого, та який надав письмову згоду на проведення такого обміну звільняється судом від відбування призначеного покарання.

У галузевому розумінні кримінального права й у підгалузевому воєнно-кримінального права існує єдине визначення поняття кримінального правопорушення та його ознак, підстав кримінальної відповідальності, поняття та мети покарання. Норми воєнно-кримінального права, як відповідної підгалузі криміналь-

ного права, уточнюють загальні кримінально-правові аспекти об'єкта й об'єктивного елементу відповідних діянь, особливостей їх суб'єкта, ознак суб'єктивної сторони. Отже, воєнно-кримінальне право – це певна система положень кримінально-правового характеру, що має самостійний змістовний, інколи зазначається, елементний [27] характер у межах кримінального права.

Також наразі актуально вести моніторинг щодо такого явища як інформаційна війна, що є новим явищем в апараті кримінально-правової термінології й особливої змістовної характеристики воєнно-кримінального права. У цьому контексті актуальним є визначення кримінальних правопорушень у межах інформаційної війни, як елементу гібридної війни й розробки критеріїв для класифікації та кваліфікації останніх з урахуванням їх особливої специфіки. Інформаційна війна за рахунок маніпулювання свідомістю громадян, керування напругою в країні та поширення неправдивої інформації є одним зі складових елементів порушення основ національної безпеки України, створює загрозу порушення її територіальної цілісності та суверенітету [28; 29]. Метою розробки й удосконалення чинного законодавства України може слугувати поглиблене дослідження загроз національній безпеці зі сторони кримінально протиправного кіберпростору в Україні, особливо під час невиправданого повномасштабного вторгнення російської федерації (ботоферми, фабрики тролів, «сітки» у месенджерах, тощо).

3.3. Досвід деяких іноземних країн стосовно впровадження воєнного стану в системі законодавчого регулювання

Поряд із воєнним станом можна виділити й інші види правових режимів, наприклад, режим особливого, надзвичайного стану або подібних правових режимів (з урахуванням національної специфіки й термінологічних особливостей). Слід зазначити, що по деяких позиціях зовнішній прояв названих режимів може бути схожим з воєнним станом (особливо в питаннях обмеження конституційних прав і свобод людини, а також прав юридичних осіб). Однак ці режими не завжди наділені всім комплексом тотожних істотних і характерних лише для них ознак (наприклад, важливими видаються такі ознаки, як ступінь небезпеки тієї чи іншої загрози, якій треба запобігти або усунути, територія дії правового режиму, а також можливість перерозподілу влади) [30; 31].

У новітній історії з запровадженням воєнного стану (режиму) зіткнулася 81 країна. У межах даної роботи досвід США та ФРН становить інтерес, оскільки ці країни традиційно розглядаються як держави із значним економічним і військовим потенціалом, також вони перебувають у рейтингу країн з високим рівнем демократії (підтримки демократичних прав і свобод) [32], Ізраїлю – з огляду на тривалу необхідність існування в умовах збройних конфліктів із сусідніми країнами, Японії – через особливості географічного розташування, які потребують введення особливих правових режимів через стихійні лиха, Пакистану – оскільки ця країна має суттєвий досвід у питаннях запровадження надзвичайного [33] та,

відповідно, воєнного стану [34], адаптації законодавства мирного часу до цих правових режимів.

Ізраїль. Надзвичайний стан дає парламенту повноваження дозволяти уряду застосовувати особливі механізми – надзвичайні укази, які можуть скасовувати чи припиняти дію будь-яких законів. При цьому закон не визначає ситуації, в яких парламент (кнесет) чи уряд можуть запровадити надзвичайний стан [35]. Проте існують випадки запровадження в країні безпосередньо воєнного стану (наприклад, 7 жовтня 2023 р.), коли силам оборони Ізраїлю надаються повноваження давати інструкції цивільному населенню та закривати офіси, школи, табори та підприємства в містах, які вважаються такими, що перебувають під загрозою нападу, а також запроваджувати комендантську годину [36]. За умов введення воєнного стану на тих чи інших територіях інструкції Командування тилу є обов'язковими. Водночас ступінь невизначеності та широта дискреційних повноважень у владних структур під час введення воєнного стану є суттєвою особливістю такого режиму в країні [36].

Що стосується режиму надзвичайного стану, який діє в державі протягом десятиліть, слід звернути увагу на законодавчі акти, які регулюють ті або інші аспекти цього правового режиму. Окремі складові щодо питань функціонування країни в умовах надзвичайного стану в Ізраїлі регулюються різними правовими актами, які визначають умови запровадження та дії воєнного стану, серед яких:

– Положення про оборону (надзвичайний стан) [37]. Цей законодавчий акт забезпечує правову основу для оголошення та запровадження надзвичайного стану й може включати запровадження воєнного стану. Зазначений акт визначає правила оборони та дії в умовах надзвичайного стану;

– Закон про збройні сили (*The Israel Defense Service Law*) [38] встановлює правову основу діяльності збройних сил Ізраїлю. Важливою частиною закону є розділ, який регулює умови запровадження та припинення воєнного стану;

– Основний закон, підрозділ «Уряд» (*Basic Law: «The Government»*) [39] надає повноваження уряду щодо запровадження воєнного стану та вжиття відповідних заходів для забезпечення національної безпеки в умовах надзвичайної ситуації. За загальним правилом Основний закон обмежує оголошення надзвичайного стану одним роком, але з можливістю подальшого безстрокового продовження;

– Закон про цивільну оборону (*The Civil Defense Law*) [40] визначає організацію та функції системи цивільної оборони, яка займається захистом населення й інфраструктури в умовах надзвичайного стану;

– Указ про застосування військового права (*Order Regarding Security Provisions*) [41] регулює застосування військового права до різних ситуацій в окупованих територіях та при діях збройних сил. Зазначений акт застосовується в тих випадках, коли ізраїльські військові здійснюють юрисдикцію над певними районами, такими як райони, які класифіковані як «Зона С» на Західному березі річки Йордан.

Японія. В Японії відсутнє спеціальне правове регулювання воєнного стану в традиційному сенсі. Конституція Японії не визначає війну як суверенне право нації та забороняє утримання сухопутних, морських і повітряних сил, а також право на ведення війни. Стаття 9 Конституції, яку часто називають «пунктом про мир», передбачає: «Право ведення війни державою не буде визнано» [42]. Також чинна Конституція Японії не містить положень про надзвичайний стан. Однак у країні є кілька спеціальних законів, що регулюють питання реагування й порядку дій у випадку надзвичайних ситуацій, а саме: Закон про поліцію, Основний закон про протидію стихійним лихам та Закон про Сили Самооборони. Крім того, деякі закони наділяють уряд екстремими повноваженнями, які не потребують погодження з парламентом у разі настання надзвичайних ситуацій [43]. Важливо відзначити, що хоча Японія й дотримується принципу незастосування військової сили, тим не менше в країні існують збройні сили зі спеціальним статусом – Сили Самооборони Японії (JSDF). JSDF обмежуються оборонною роллю й не вважаються традиційною військовою силою. За певних обставин японський уряд може вживати конкретних заходів у межах Закону про Сили Самооборони та інших відповідних законодавчих актів для реагування на надзвичайні ситуації чи загрози національній безпеці. Такі заходи можуть включати розгортання JSDF для захисту території Японії або реагування на стихійні лиха та гуманітарні кризи [44]. У разі серйозної надзвичайної ситуації або стихійного лиха уряд може також оголосити надзвичайний стан відповідно до Основного закону про протидію стихійним лихам [45].

З урахуванням національної специфіки, оголошення надзвичайного стану не запроваджує відповідний правовий режим, тобто не є надзвичайним станом у загальноприйнятому значенні, проте воно надає уряду певні тимчасові повноваження для протидії такій надзвичайній ситуації. При оголошенні надзвичайного стану законодавство вповноважує уряд вживати тимчасових спеціальних заходів, що виходять за межі його звичайних повноважень для ефективного вирішення надзвичайної ситуації. Ці заходи можуть включати обмеження на пересування, ділові операції та інші види діяльності, які вважаються необхідними для захисту здоров'я та безпеки населення. Хоча законодавство надає особливі повноваження уряду під час надзвичайних ситуацій, воно також включає положення про парламентський нагляд. Уряд повинен повідомляти про свої дії та рішення парламенту та домагатися схвалення чи згоди на певні заходи. Проте останнім часом у країні мають місце законопроектні ініціативи щодо необхідності прийняття єдиного акту, який би універсально інституціоналізував правовий статус режиму надзвичайного стану, обсяг обмежувальних заходів, сферу та тривалість їх дії [43].

Сполучені Штати Америки. Перші спроби законодавчо закріпити в чинних Конституціях можливість державної влади вживати виняткових заходів у разі настання надзвичайної ситуації можна зустріти в Конституції США [46]. Частина 2 ст. 9 цього акту містить указівку на те, що права населення, закріплені *Habeas*

Corpus Act не можуть бути обмеженими чи порушеними з боку держави за винятком випадків, коли цього вимагає громадська безпека через вторгнення або повстання. При цьому право звертатися до збройних сил із вимогою забезпечити громадський порядок надано Конгресу (ч. 15 ст. 8 Конституції США).

У 2006 році у зв'язку зі зростанням терористичної загрози *Posse Comitatus Act*, який ухвалено Конгресом у 1878 році було модифіковано новим законом – *Defense Authorization Bill*. Останнім було розширено перелік підстав, які дозволяють використання збройних сил на території США. Зокрема, відтепер підставою для введення воєнного стану може стати не лише повстання чи збройна агресія, а й потреба ліквідації наслідків стихійного лиха, протидія терористичній атаці, епідемії тощо. Під час дії воєнного стану низка прав мирного населення може бути обмежена. Так, обмеженню можуть підлягати: 1) право на недоторканість житла, право власності на транспортні засоби, продукти харчування тощо; 2) свобода пересування та вибору місця проживання; 3) свобода об'єднань та асоціацій; 4) свобода засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення мають переходити під контроль уряду); 5) заборона примусової праці. Водночас Верховний Суд США визнав неправомірним застосування засобів воєнного стану якщо без належної причини порушується: право власності, право на працю та свобода від дискримінації.

Німеччина. Обмеження прав і свобод людини та громадянина – це певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права [47]. У чинній Конституції Німеччини вказівка на режим воєнного стану (*Verteidigungsfall*) з'явилась 1968 року – відповідні зміни було внесено Законом про надзвичайний стан (*Notstandsgesetze*, повна назва – *Siebzehntes Gesetz zur Ergänzung des Grundgesetzes*). Отже, законодавець установив, що відповідно до ст. 115а німецького Основного закону рішення про введення режиму надзвичайного стану ухвалюється двома третинами поданих голосів, але не менше ніж половиною від конституційного складу нижньої палати парламенту (Бундестагу) за згодою верхньої палати (Бундесрату) [48]. Із відповідною пропозицією має виступити федеральний уряд. Крім того, Конституція ФРН містить указівку на те, що відповідне рішення має бути негайно оприлюднене федеральним президентом через засоби масової інформації, офіційні видання або в будь-який інший спосіб. Серед підстав запровадження режиму воєнного стану в Основному законі вказано агресію (напад) на Німеччину або безпосередню й неминучу загрозу такого нападу. Крім того, Конституція ФРН містить указівки на можливість використання збройних сил для ліквідації наслідків стихійних лих, техногенних катастроф тощо (ст. 35), а також для усунення небезпеки існуванню вільного демократичного ладу самої Німеччини чи іншої держави (ст. 87а).

Серед прав і свобод людини та громадянина, які підлягають обмеженню за умови дії воєнного стану, варто назвати: 1) заборону примусової праці (за ст. 12а Конституції ФРН чоловіки та жінки віком від 18 до 55 років можуть бути залуче-

ні до обов'язкових робіт, таких як виконання певних функцій публічної служби, постачання населення продовольством, медико-санітарна служба тощо); 2) свободу об'єднань на асоціацій (відповідно до статей 9 та 87а Конституції підлягає обмеженню діяльність організацій, які несуть шкоду чи загрозу для демократичного устрою Німеччини, за винятком діяльності професійних спілок); 3) таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (ст. 10 Конституції); 4) свободу пересування, що може бути обмежена відповідно до положень ст. 11 Конституції ФРН тощо [48].

Однак Конституція Німеччини містить кілька положень, які забезпечують громадян від свавілля держави в разі введення режиму воєнного стану. Наприклад, німецькі правники вказують на право кожного громадянина звернутись із заявою до Конституційного суду в разі, якщо вони вважають свої права порушеними чи обмеженими державою без належної на те підстави (ст. 93 Конституції). Отже, як *ultima ratio* ст. 20 Основного закону ФРН закріплює за громадянами право чинити опір, у тому числі – збройний, тому, хто намагається протиправно змінити конституційний лад [48].

Пакистан. Особливість соціально-політичного життя Пакистану характеризується особливим характером відносин між армією, як гарантом безпеки та громадянським суспільством. Актуальність впливу армії на державні процеси обумовлюється складним геополітичним положенням, де з півночі є загроза з боку нестабільного Афганістану, зі східної частини – напружені відносини з Індією, особливо у боротьбі за визначення статусу регіонів Джамму і Кашмір та взаємних погроз використання зброї масового ураження. Водночас поступова демократизація й підвищення свідомості громадянського суспільства змогли певною мірою трансформувати соціально-політичний устрій. Так, проведення парламентських виборів у 2018 році без військового втручання свідчить про покращення цивільно-військових відносин [49].

У Пакистані, як і в багатьох інших країнах існують два основні особливі правові режими, які надають уряду додаткові повноваження у надзвичайних ситуаціях: воєнний стан та надзвичайний стан. Ці режими розрізняються за своєю природою, сферою застосування та наслідками. Так, військовий стан передбачає пряму участь збройних сил в управлінні державою та цивільними справами й запроваджується президентом Пакистану відповідно до повноважень, наданих йому Конституцією. Стаття 232 Конституції Пакистану передбачає, що президент за умови схвалення прем'єр-міністра та кабінету міністрів вправі оголосити військовий стан, якщо в нього є підстави вважати, що для цього є необхідні умови. Зокрема, перед явною загрозою війни для захисту безпеки країни або її територіальної цілісності, в умовах внутрішніх заворушень, коли цивільна влада не в силах забезпечити громадський порядок та стабільну роботу державних інститутів і подібних випадках [34]. При оголошенні режиму воєнного стану армія та інші силові структури Пакистану набувають широких повноважень для підтримки

порядку та безпеки в країні. Під час воєнного стану розширюються повноваження військової влади, для розгляду певних категорій справ можуть бути використані військові трибунали, замінюючи цивільні суди. Режим воєнного стану має тимчасовий характер і скасовується актом президента, коли загроза, яка спричинила його запровадження, усунена [50].

Водночас в країні існує поняття «військового управління» (*«military rule»*). Так, на відміну від воєнного стану, який вводиться під час надзвичайних ситуацій, військове управління передбачає постійне здійснення управління країною військовими й є безстроковим. У Пакистані воєнний стан запроваджувався чотири рази. Щодо так званого військового управління – попри непоодинокі спроби встановити такий режим у кризові періоди новітньої історії країни, досвід його застосування був обмеженим: у випадках установлення його дія була нетривалою [50].

Конституція Пакистану наділяє Президента країни повноваженнями щодо введення надзвичайного стану. Процедура оголошення надзвичайного стану, права й обмеження в межах цього правового режиму регулюються статтями 232–237 Конституції Пакистану. Надзвичайний стан передбачає збереження за цивільною владою своїх основних повноважень, але при цьому уряд отримує розширені повноваження для дії за надзвичайних обставин. На відміну від воєнного стану влада не передається збройним силам. Відповідно до Конституції країни надзвичайний стан вводиться за умов, коли країна стикається з надзвичайною ситуацією, яка загрожує громадській, політичній, економічній безпеці країни та (або) стабільній роботі державних інститутів [51].

3.4. Перспективи реформування національного законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період

Говорячи про правовий, і, зокрема міжнародно-правовий вимір сучасної російської агресії проти України, слід звернутися до подій 2014 року, коли російська федерація анексувала Крим, частину території України та розв'язала війну на Донбасі, що, у свою чергу, викликало широке засудження міжнародної спільноти. З точки зору міжнародного права, порушивши Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум), російська федерація проігнорувала принцип невтручання у внутрішні справи України та гарантії її територіальної цілісності. Порушення Будапештського меморандуму, що був частиною системи договорів режиму ядерного нерозповсюдження, почало розглядатися як порушення всього режиму нерозповсюдження ядерної зброї. З того часу, як у політичних, так і наукових колах все частіше висловлювався думка про те, що випадок України, яка добровільно відмовилася від ядерних арсеналів і пізніше зазнала суттєвих утисків щодо власної території, може стати негативним прикладом для країн, які розглядають можливість або необхідність створення ядерної зброї [52].

Будапештський меморандум, укладений 5 грудня 1994 року є міжнародною угодою між Україною, російською федерацією, США та Великою Британією. Він надав Україні гарантії безпеки в обмін на рішення країни відмовитися від ядерної зброї. Ключові положення документу стосувалися питань поваги до суверенітету, незалежності та існуючих кордонів України, а також утримання від застосування сили чи загрози її застосування проти України. Аналізуючи питання щодо того, чому Будапештський меморандум не виявився ефективним у запобіганні російській агресії, слід відмітити декілька основних причин:

– відсутність механізму правозастосування: Будапештський меморандум був політичною угодою та не передбачав обов'язкових механізмів правозастосування. Таким чином, він не передбачав юридичних засад для забезпечення дотримання його положень. Коли російська федерація порушила Будапештський меморандум, інші країни-підписанти, зіткнулися з фактичною відсутністю правового інструментарію для забезпечення дотримання положень зазначеного міжнародного акту;

– геополітичні реалії: географічне положення України та її історичні зв'язки з російською федерацією посилили проблеми реалізації Будапештського меморандуму. Анексія Криму, гібридна війна на сході України й подальше неспровоковане повномасштабне військове вторгнення російської федерації, були викликані безліччю факторів, у тому числі історичними протиріччями, етнічними та мовними розбіжностями, а також різними світоглядними та політичними аспектами;

– геополітичні інтереси держав-підписантів у регіоні, на фоні внутрішньо-та зовнішньо-політичних подій, а також міжнародного контексту, вплинули на їхні дії та готовність до реагування. У подальшому, як відомо, реакція західних країн неодноразово піддавалася критиці як зі сторони України, так і зі сторони лідерів думок у середині самих країн-гарантів (окрім російської федерації). Нездатність Будапештського меморандуму запобігти діям російської федерації в Україні визначила ряд питань щодо ефективності гарантій безпеки в міжнародних угодах. Водночас нездатність досягнення цілей, заради яких зазначений акт було укладено, висвітлила набагато ширші проблеми підтримання миру та безпеки у світі.

Попри всі політико-дипломатичні зусилля України, спрямовані на те, щоб змусити країни-гаранти виконувати Будапештський меморандум у чинній редакції, всі вони в більшій мірі не були реалізовані. Це, у свою чергу, обумовлено рядом таких факторів, як юридична природа Будапештського меморандуму, відсутність повноцінного механізму його реалізації, політичні інтереси та відносини між країнами. Будапештський меморандум не є міжнародним договором або правовим документом про оборону. Він був задуманий, як політичний документ, призначений для зміцнення безпеки України після відмови від ядерної зброї [53]. Відсутність чіткого механізму реалізації меморандуму робить його складним у забезпеченні фактичної реалізації. Меморандум забезпечує гарантії та зобов'язання, але не надає докладних інструкцій про те, як саме мають бути

виконані ці зобов'язання. Крім того, очевидним є те, що держави-гаранти в зазначеному відношенні можуть мати свої власні політичні інтереси та розглядати ситуацію з різних точок зору. В умовах, коли одні країни розглядають реалізацію Будапештського меморандуму в інтересах міжнародної стабільності та справедливості – інші можуть віддавати перевагу врахуванню своїх національних інтересів та політичної кон'юнктури. В умовах триваючої війни, гарантії безпеки країни залишаються вкрай актуальним предметом обговорення на міжнародній арені.

З огляду на вищезазначене, Україна постала перед необхідністю розробки нових та вдосконалення існуючих юридичних безпекових механізмів, як у міжнародно-правовій площині, так і в межах національного права. У цих умовах правова політика держави має стати надійним підґрунтям для забезпечення її стабільного функціонування з дотриманням усіх цінностей та атрибутів правової держави. Задля забезпечення координації трансформації державного управління необхідно систематизувати всі ризики й фактори, які створюють перешкоди для забезпечення захисту України під час збройної агресії. У цьому випадку виникає необхідність прийняття або оновлення концептуальної основи, в якій у систематизованому вигляді були б представлені напрями потенційного реформування законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період. Концепт має бути закладений у межах підготовки кроків, спрямованих на реформування правових механізмів ряду галузей державного управління. Зміцнення організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки в якості вироблення єдиної концепції має відбуватися на основі сталого механізму взаємодії між державними органами й інституціями громадянського суспільства, що забезпечить відповідних суб'єктів ефективним каналом комунікації задля погодження та реалізації спільної діяльності для виконання поставлених задач. У зв'язку з цим розроблено проект єдиної концепції реформування національного законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період (див. Рис.1). Ця концепція визначає мету і шляхи реформування та подальшого розвитку системи державного управління в умовах воєнного стану і в особливий період відповідно до оновлених засад і пріоритетів національної безпеки, а також з урахуванням сучасної безпекової обстановки.

Проект концепції включає в себе забезпечення процесу реформування законодавства, що потребує подальшої сталої внутрішньої та зовнішньої гармонізації. Насамперед внутрішня гармонізація нормативно-правового забезпечення діяльності повинна здійснюватися на підставі комплексного наукового аналізу наявних у правозастосовній практиці прогалин і проблем шляхом розробки нормативно-правових актів, спрямованих на узгодження положень законодавства та приведення їх у відповідність до наявних потреб суспільства щодо ефективного захисту відповідно до національних інтересів України. У свою чергу, апроксимація із законодавством ЄС передбачає аудит стосовно потреб його приведення у відповід-

ність до правових засад Європейського Союзу. Одним із основних інструментаріїв інтеграції, є імплементація норм права ЄС в українське національне законодавство. Стосовно окремих аспектів реформування військового законодавства, то тут мова може йти про застосування норм і практик країн НАТО. У межах змін стратегічних пріоритетів щодо забезпечення національної безпеки, складовою якої є вдосконалення законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період, слід брати до уваги той факт, що сучасна правова система забезпечення національної безпеки України раніше не функціонувала в умовах воєнного стану, і, зрештою, її вдосконалення потребує комплексного підходу. Також питання гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС потребує залучення міжнародної експертної спільноти та моніторингових місій.

У межах обговорення питань про те, які виклики постали перед українським правом під час війни, які законодавчі механізми потребують реформування, слід звернути увагу на комплексність проблеми. В умовах триваючих військових дій досить важко передбачити, з якими труднощами та перешкодами може зіштовхнутися національне право. Тим не менш, у межах предмету дослідження вбачається можливим виділити ряд найбільш суттєвих викликів. Так, протягом військової агресії російської федерації виникли окремі проблеми для адміністративного права, які торкнулися роботи адміністративних органів та вплинули на права й інтереси громадян. Передусім ці питання пов'язані з тимчасовою втратою контролю над певними територіями, що призвело до складнощів у реалізації адміністративно-правових відносин на цих територіях. Другою, але не менш важливою проблемою для сфери адміністративно-правового регулювання стала проблема порушення прав людини та норм міжнародного права в різних галузях соціально-економічного розвитку держави [54]. Введення воєнного стану обумовило необхідність перегляду функціонування системи органів адміністративної юстиції та надання адміністративних послуг, зміни процесуальних строків, внесення законодавчих змін щодо порядку участі осіб у провадженні в справах про адміністративні правопорушення, повідомлення сторін про участь у розгляді судової справи тощо [55]. В умовах відсутності широкого громадського обговорення та прискорених процедур розгляду проєктів законодавчих актів, ряд урядових та парламентських ініціатив після закінчення військових дій очевидно має бути переглянутий.

Говорячи про галузь кримінального та кримінального процесуального права, в контексті об'єкту цього дослідження, слід зазначити, що наразі кримінальне та кримінальне процесуальне право також має справу з низкою складних проблем і викликів. Розглядаючи виклики для сфери кримінального та кримінального процесуального права з точки зору виокремлення потенційних напрямків реформування, особливої уваги заслуговують такі аспекти, як:

– окреслення видів та наведення дефініцій кримінальних правопорушень у військовій сфері діяльності, а також передбачення окремих кримінально-право-

вих ситуацій, які пов'язані із учиненням кримінальних правопорушень у цій сфері (співучасть у кримінальному правопорушенні, стадії кримінально протиправної діяльності, призначення покарання, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння);

– у результаті внесених змін до Кримінального кодексу України посилено відповідальність за державну зраду та диверсію під час воєнного стану; встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність; установлено кримінальну відповідальність за розпалювання регіональної ворожнечі; образу честі й гідності військовослужбовця, а також погрозу військовослужбовцю визнано кримінальним правопорушенням; установлено кримінальну відповідальність за заперечення збройної агресії російської федерації проти України; посилено відповідальність за мародерство та вчинення окремих кримінальних правопорушень проти власності в умовах воєнного стану; визначено умови виключення кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї цивільними особами; виключено кримінальну відповідальність за діяння, вчинене при виконанні обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України; встановлено кримінальну відповідальність за поширення інформації про розташування зброї, техніки та військовослужбовців тощо. Незважаючи на оперативність прийняття таких змін, характер їх внесення не можна назвати системним;

– труднощі з досудовим розслідуванням та іншими стадіями кримінального провадження. В умовах збройного конфлікту розслідування кримінальних правопорушень можуть стикатися з серйозними труднощами. Території, які перебувають безпосередньо в зоні бойових дій можуть бути тимчасово недоступні для правоохоронних органів, що ускладнює збирання доказів та проведення слідства;

– порушення у сфері прав людини. Під час воєнного стану порушення прав людини стають більш поширеними, і в цих обставинах можливе порушення процесуальних прав підозрюваних та обвинувачених. Це може підірвати основні засади кримінального провадження;

– неможливість здійснення правосуддя на територіях, що тимчасово непідконтрольні державній владі або перебувають в умовах загостреного конфлікту. Судова система тут може бути ослаблена, не функціонувати або функціонувати не повною мірою;

– захист прав потерпілих та свідків в умовах військових дій (збройного конфлікту). Забезпечення захисту та безпеки потерпілих і свідків може становити суттєві труднощі;

– проблеми доступності до місць кримінального правопорушення. Під час військових дій місця кримінальних правопорушень можуть бути зруйновані, пошкоджені або забруднені;

– проблеми із притягненням до відповідальності. Притягнення до відповідальності за кримінальні правопорушення, скоєні в умовах воєнного стану,

може бути ускладненим через правові, політичні та праксеологічні причини [56–58].

У межах військового права актуалізуються питання, пов'язані з визначенням статусу військовослужбовців, їх прав та обов'язків, а також гарантій дотримання міжнародних стандартів під час збройного конфлікту, а саме:

- порушення прав людини з боку військовослужбовців, включаючи насильство щодо мирного населення, незаконні арешти, викрадення та тортури;

- питання дотримання норм міжнародного права, включаючи виконання норм міжнародного гуманітарного права (зокрема, щодо правил поведінки з військовополоненими, використання тих чи інших методів ведення війни тощо). Ураховуючи те, що зовнішня військова інтервенція сама по собі є військовим злочином, і застосування всіх наявних у розпорядженні сторони, що обороняється технічних засобів і доступної зброї є справедливим заходом для прискорення завершення війни, наразі актуальним залишається питання взаємної інтеграції України з міжнародними механізмами здійснення контролю та моніторингу дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час військових дій;

- питання про статус комбатантів та полонених – осіб, які беруть участь у збройному конфлікті, а також питання, пов'язані з їх утриманням і особливостями роботи з ними вповноважених органів. Це питання також включає різні аспекти щодо обов'язку поведінки з полоненими відповідно до міжнародних норм;

- питання, пов'язані з правами сімей військовослужбовців. Так, під час війни сім'ї військовослужбовців стикаються з низкою проблем, пов'язаних з їхніми правами й потребами, включаючи доступ до медичної допомоги, соціальної підтримки та захисту інтересів [59–62].

Не дивлячись на те, що, на перший погляд, зазначені проблеми виглядають типовими для будь-якої сучасної держави, яка перебуває в стані війни, тим не менш, кожен із зазначених аспектів має власну специфіку. Оцінюючи досвід іноземних країн та механізмів законодавчого регулювання питань, пов'язаних із запровадженням особливого правового режиму, слід зазначити, що ситуація в Україні, відрізняється за своєю складністю, масштабами та динамікою розвитку. Крім того, військова агресія російської федерації в Україні також має міжнародний вимір, що супроводжується зовнішніми адаптаційними факторами, які інколи обумовлюють власні інтереси та цілі. Це може створювати певні труднощі в реалізації правничих ініціатив.

З 2014 року Україна зіштовхнулася з безпрецедентними викликами й масштабами шкоди, яка заподіяна та продовжує заподіюватися неспровокованою російською військовою агресією, яку наразі неможливо оцінити. Однак з позицій права важливо дати належну кваліфікацію й оцінку подіям, пов'язаних з триваючою війною. Наявні законодавчі ініціативи та зміни до законодавства не мають ознак стратегічного планування. Розв'язання існуючих проблем, ураховуючи

їх комплексність, має бути представлено на рівні цілісної стратегії з урахуванням особливостей українського суспільства та євроінтеграційних перспектив України.

Говорячи про розробку концепції реформування національного законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період, слід звернути увагу на доцільність використання стратегічного підходу до реформування національного законодавства в період функціонування режиму воєнного стану з метою збереження, охорони, підтримки та захисту прав людини та громадянина у відповідності з міжнародним правом. Взагалі проблематика антикризового управління полягає саме у визначенні меж функціонування режиму воєнного стану. При цьому стратегічні документи, наприклад, Стратегія національної безпеки України, яка була затверджена у 2020 р. відповідно до Указу Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 наразі не оновлені. Вона хоча й актуалізує поточні кризові явища, які становлять загрозу соціально-економічному розвитку держави (стан боротьби з корупцією, виклики в галузі охорони здоров'я, екологічна ситуація, геополітичне суперництво таких держав як США і Китайська Народна Республіка, деструктивні дії російської федерації) [63], але поточні умови, з якими зіткнулася Україна, потребують якісного оновлення. Не дивлячись на актуальність питання, наукова спільнота ще не задіяна в повній мірі в дискусії щодо оновлення основних положень та візій функціонування України в період дії воєнного стану, про що свідчить незначна кількість наукових робіт, присвячених цьому питанню. Основний наголос робиться на тому, що у відповідних актах необхідно закріпити положення про протидію ризикам загрози знищення української державності. Це обумовлюється необхідністю мати змогу мобілізувати всі наявні ресурси для досягнення перемоги над державою-агресором – російською федерацією [64].

Законодавчі ініціативи підіймаються й реалізуються поза межами єдиної стратегії. Деякі зміни в межах поточної необхідності відбуваються в галузі соціального захисту, особливо такої категорії громадян як внутрішньо переміщені особи (ВПО). Інші сфери охоплюють регулювання забезпечення військових потреб, питання соціального захисту військовослужбовців, інших суб'єктів, які задіяні в обороні держави. Тобто виникає необхідність в оновленні «тилової» політики, як із військової, так і цивільно-організаційної площини [65].

ВИСНОВКИ

Військова агресія російської федерації проти України та введення в Україні режиму воєнного стану створили ряд нетипових викликів для функціонування держави, сфери державного управління та прав людини. Опинившись в умовах війни, внаслідок зовнішньої неспровокованої інтервенції, Україна потребує мобілізації всіх наявних ресурсів задля захисту суверенітету і територіальної цілісності, що супроводжується введенням режиму воєнного стану. Передбачаючи необхідність мобілізації суспільства й перерозподілу владних повноважень для ефективного опору зовнішньому ворогу, у той же час введення режиму воєнного стану пов'язане

з обмеженням ряду прав людини та громадянина. Одночасно правовий режим воєнного стану виявив проблеми у сфері правового регулювання, які потребують нагального вирішення. Головним чином, це проблеми, пов'язані з дотриманням загальноправових принципів, зокрема, принципів верховенства права, законності, справедливості та пропорційності. При цьому зазначене стає особливо очевидним саме в умовах військових та, загалом, і інших загроз сталій суспільній організації цивільного часу. Наразі актуальним залишається питання взаємointegraції України з міжнародними механізмами здійснення контролю й моніторингу дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час військових дій. Водночас, говорячи про можливість поширення досвіду іноземних країн до українських реалій, слід відзначити, що законодавче регулювання таких країн у питаннях визначення правового статусу та введення правового режиму воєнного стану не є вичерпним і передбачає наявність широкої дискреції для владних органів.

Досвід України щодо реформування національного законодавства в умовах воєнного стану очевидно стає унікальним. Ситуацію, що склалася можна розглядати з двох сторін – відсутність сталої практики здійснення реформ під час дії особливого правового режиму в іноземних країнах, з одного боку, може свідчити про те, що існуючий історико-політичний контекст у той або інший період не потребував їх проведення, це означає, що діючі правові механізми були достатніми для реакції на поточні загрози. З іншої сторони, відсутність такого досвіду не дозволяє діяти проактивно, тобто у разі виникнення більш масштабних загроз для національної безпеки буде важко спрогнозувати, чи виправдають себе існуючі законодавчі механізми повною мірою. У цьому сенсі застосування іноземного досвіду для України не буде універсальним рішенням, а реформування національного законодавства в умовах воєнного стану має враховувати унікальні особливості українського суспільства та контексту війни. Наявні правничі ініціативи та зміни до законодавства не мають ознак стратегії розвитку і не представлені на рівні документів стратегічного планування, що ускладнює роботу державного апарату з позицій системності законодавчої політики, яка реалізується та не надає суспільству чітких орієнтирів. Це, відповідно, зменшує роль громадянського суспільства в участі в політичних процесах і зумовлює необхідність прийняття нормативно-правового акту, в якому в систематизованому вигляді були б представлені напрями потенційного реформування законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період. Передбачається, що такий документ може перебувати в основі державної стратегії реформування національного законодавства в період функціонування особливих режимів, прийняття якої стало б додатковою гарантією забезпечення Української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Hurst W. Understanding Legal Regimes. *In Ruling before the Law: The Politics of Legal Regimes in China and Indonesia (Cambridge Studies in Law and Society)*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. P. 13–47. doi:10.1017/9781108551502.003

- [2] Dyzenhaus D. The puzzle of martial law. *University of Toronto Law Journal*. 2009. Vol. 59. № 1. P. 1–64. URL: <https://www.utpjournals.press/doi/abs/10.3138/utlj.59.1.1>
- [3] Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5>
- [4] Кучук А. М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навч.-метод. посібн. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
- [5] Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану, 2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/krusyan_a._suchasnyu_ukrayinskyu_konstytucionalizm_v_umovah_voennogo_stanu_2022.pdf
- [6] Муртїщева А. О. Окремі аспекти функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 93-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевсько-го О. І. (м. Харків, 21 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 416–419.*
- [7] Degani A. Y. The decline and fall of the Israeli Military Government, 1948–1966: a case of settler-colonial consolidation? *Settler Colonial Studies*. 2015. Vol. 5. № 1. P. 84–99.
- [8] Hajjar L. Human rights in Israel/Palestine: The history and politics of a movement. *In Law and social movements*. Routledge. 2017. P. 137–154.
- [9] Mustetsa I., Luchik S. Ways to improve the management of enterprises in the tourism industry of Ukraine in martial law, 2022.
- [10] Shah A. Constraining consolidation: military politics and democracy in Pakistan (2007–2013). *Democratization*. 2014. Vol. 21. № 6. P. 1007–1033.
- [11] Hussain N. The jurisprudence of emergency: Colonialism and the rule of law. *University of Michigan press*. 2019. URL: https://books.google.co.uk/books?hl=ru&lr=&id=LlyjDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=martial+law+and+state+of+emergency+difference&ots=VstVMDBTvx&sig=RWIt9hLERrUqouoIChAmDJ-EsoQ&redir_esc=y
- [12] Weida J. C. A republic of emergencies: Martial law in American jurisprudence. *Connecticut Law Review*. 2003. Vol. 36. P. 1397. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/conlr36&div=45&id=&page=>
- [13] Shah A. Pakistan: Voting under military tutelage. *Journal of Democracy*. 2019. Vol. 30. № 1. P. 128–142.
- [14] Голуб В. О. Онтологічна характеристика надзвичайного адміністративно-правового режиму воєнного стану. *Європейські перспективи*. 2017. Вип. 1. С. 101–102.
- [15] Bielialov T. Optimization of innovation processes at industrial enterprises under the conditions of the martial law. *Journal of Hygienic Engineering and Design*. 2022. URL: <https://keypublishing.org/jhed/wp-content/uploads/2023/02/22.-Full-paper-Taliat-Bielialov.pdf>
- [16] Neocleous M. Whatever happened to martial law? *Radical Philosophy*. 2007. Vol. 143. P. 13–22. URL: https://www.radicalphilosophyarchive.com/issue-files/rp143_article1_whateverhapenedtomartiallaw_neocleous.pdf
- [17] Рейтинг. Оцінка загроз та ставлення до запровадження воєнного стану в Україні, 2018. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_ugroz_i_otnoshenie_kvvedeniyu_voennogo_polozeniya_v_ukraine.html
- [18] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12. 05. 2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

- [19] Мозоль Н. Проблема соціальної справедливості в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/9>
- [20] Council of Europe. European Convention on Human Rights, 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
- [21] Верхогляд-Герасименко О. Деякі особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану в Україні. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2022. Vol. 23. № 117. P. 137–151.
- [22] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану : Закон України від 21.03.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3000-20#Text>
- [23] Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ МОУ від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
- [24] Melnyk O. Criminal liability for crimes against peace, security of mankind and international law and order under martial law in Ukraine. 2022. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7562/1/Criminal_liability.pdf
- [25] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>
- [26] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>
- [27] Стрельцов С. Л., Полторац С. Т., Аллеров Ю. В., Кривенко О. В., Богущкий П. П. Правові основи воєнної безпеки України : монографія / відп. ред. С. Л. Стрельцов. Львів : НАСВ, 2016. 260 с.
- [28] Юшков А. Г. Загрозливі тенденції використання ботоферм на шкоду державним інтересам України: Механізми запобігання та протидії. *Інформація і Право*. 2021. № 3(38) С. 90–98.
- [29] Лисько Т. Д. Ботоферми та інші кіберзагрози під час воєнного стану: питання кримінальної відповідальності. 2022. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/138>. http://lsej.org.ua/11_2022/138.pdf
- [30] Dennison G. M. Martial law: The development of a theory of emergency powers, 1776–1861. *The American Journal of Legal History*. 1974. Vol. 18. № 1. P. 52–79. URL: <https://www.jstor.org/stable/845241>
- [31] Fitzpatrick J. M. Human rights in crisis: the international system for protecting rights during states of emergency (Vol. 19). University of Pennsylvania, 2018. Press. URL: https://books.google.co.uk/books?hl=ru&lr=&id=I08rEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP5&dq=martial+law+and+state+of+emergency+difference&ots=JDis8tTVhw&sig=KRYhHqE03EzRCJnN9FDp58cyRvc&redir_esc=y#v=onepage&q=martial%20law%20and%20state%20of%20emergency%20difference&f=false
- [32] Democracy Index 2022, 2022. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>

- [33] Göztepe E. The permanency of the state of emergency in Turkey. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*. 2018. Vol. 28. P. 521–534. URL: <https://doi.org/10.1007/s41358-018-0161-0>
- [34] Siddiqa A. Pakistan-From hybrid-democracy to hybrid-martial law. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*. 2019. Vol. 42. №2. P. 52–72. URL: <https://muse.jhu.edu/article/779688>
- [35] Katz I. Camp evolution and Israel's creation: Between 'state of emergency' and 'emergence of state'. *Political Geography*. 2016. Vol. 55. P. 144–155. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0962629816300877>
- [36] Levin G. P. Liberal whispers and propaganda fears: The American Jewish Committee and Israel's Palestinian Minority, 1948–1966. *Israel Studies Review*. 2018. Vol. 33. №1. P. 81–101. URL: https://www.berghahnjournals.com/view/journals/israel-studies-review/33/1/isr330106.xml?utm_source=TrendMD&utm_medium=cpc&utm_campaign=Historical_Reflections%252FR%252C3%25A9flexions_Historiques_TrendMD_1
- [37] The Defence (Emergency) Regulations. URL: <https://web.archive.org/web/20210102102058/http://nolegalfrontiers.org/military-orders/mil029ed2.html?lang=en>
- [38] Defense Service Law, 1986. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-defense-service-law-1986>
- [39] Basic Law: «The Government». URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/86611/97942/F845347418/ISR86611.pdf>
- [40] The Civil Defense Law. URL: <https://www.oref.org.il/12409-16636-en/pakar.aspx>
- [41] Order Regarding Security Provisions, 1967. URL: https://hamoked.org/files/2017/1055_eng.pdf
- [42] Port K. L. Article 9 of the Japanese constitution and the rule of law. *Cardozo International & Comparative Law Review*. 2005. Vol. 13. P. 127. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjic13&div=8&id=&page=>
- [43] Ejima A. Japan's Soft State of Emergency: Social Pressure Instead of Legal Penalty, 2020. *Verfassungsblog*. URL: <https://verfassungsblog.de/japans-soft-state-of-emergency-social-pressure-instead-of-legal-penalty/>
- [44] Webb P. Legislating for Care: A Comparative Analysis of Long-term Care Insurance Laws in Japan and Germany. *Social Science Japan Journal*. 2003. Vol. 6. №1. P. 39–56. URL: <https://www.jstor.org/stable/30209412>
- [45] Disaster Countermeasures Basic Act. URL: <https://www.adrc.asia/documents/law/DisasterCountermeasuresBasicAct.pdf>
- [46] Armitage J. State of emergency: An introduction. *Theory, Culture & Society*. 2002. Vol. 19. №4. P. 27–38. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0263276402019004002?journalCode=tcsa>
- [47] Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 2. С. 222–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24
- [48] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Zugang. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
- [49] Akbar Zaidi S. The End of Democracy or a New Resurgence in Pakistan?» *In Economic and Political Weekly*. 2018. Vol. 53. No. 24. P. 18–20.
- [50] Minattur J. *Martial Law in India, Pakistan and Ceylon*. Springer, 2012. URL: https://books.google.co.uk/books?hl=ru&lr=&id=mcshBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=martial+law+pakistan&ots=guOwSLUUNS&sig=iUw04Hhj0dLDecHSOq7TCFgU7yY&redir_esc=y

- [51] Qureshi T. A. State of Emergency: General Pervez Musharraf's Executive Assault on Judicial Independence in Pakistan. *NCJ Int'l L. & Com. Reg.* 2009. Vol. 35. P. 485. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/ncjint35&div=18&id=&page=>
- [52] Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не) гарантії національної безпеки України. *Гілея*. 2016. № 114. С. 366–378. URL: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:MMEGEyBfn8J:scholar.google.com/&hl=ru&as_sdt=0,5
- [53] Yost D. S. The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs*. 2015. Vol. 91. № 3. P. 505–538. URL: <https://academic.oup.com/ia/article-abstract/91/3/505/2326836>
- [54] Кичко А. М., Ваганова К. С., Скляр М. О. Адміністративна відповідальність за порушення комендантської години під час воєнного стану, 2023. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5248>
- [55] Ніколаєнко Т. Б. Забезпечення військового правопорядку заходами кримінально-правового впливу в умовах режиму воєнного стану в Україні: проблеми та шляхи вирішення, 2023. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8778/18379-1?inline=1>
- [56] Смокович М. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 450–455. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259365>
- [57] Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Досудове розслідування воєнних злочинів, 2022. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf>
- [58] Ракіпова І. В., Черноморченко К. В. Щодо захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, 2022. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23717/%D0%A0%D0%B0%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86.%20%D0%92.%2C%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9A.%20%D0%92.%20%D0%A9%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%83%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96....pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [59] Навроцький В. О. Чи може злочинець бути військовополоненим? (або про т. зв. імунітет комбатанта), 2022. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22106/1/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98_%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%A0%D0%95%D0%94_10.11.2022.pdf
- [60] Батиргареева В. С. Важливість визначення статусу окремих категорій осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, 2022. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22106/1/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98_%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%A0%D0%95%D0%94_10.11.2022.pdf

- [61] Ботнарченко І. А. Права військовополоненого в контексті норм міжнародного гуманітарного права, 2022. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22106/1/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98_%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%A0%D0%95%D0%94_10.11.2022.pdf
- [62] Малишко І. В. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в умовах війни, 2023. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8646/1/Sotsialnyi_zakhys.pdf
- [63] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
- [64] Комзюк В. Т. Щодо недоліків нормативного визначення загроз національній безпеці України. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*: зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. / ред. кол.: С. В. Джолос (відп. ред.) та ін., 2022. С. 56–63. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/4849/1/2022-56-62.pdf>
- [65] Корецький С. М. Правове забезпечення адміністративно-правового режиму «воєнного стану». *Інтернаука*. 2022. № 23. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16716259346014.pdf#page=24>

REFERENCES

- [1] Hurst, W. (2018). Understanding Legal Regimes. In *Ruling before the Law: The Politics of Legal Regimes in China and Indonesia (Cambridge Studies in Law and Society)*, 13–47. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108551502.003
- [2] Dyzenhaus, D. (2009). The puzzle of martial law. *University of Toronto Law Journal*, 59(1), 1–64. Retrieved from <https://www.utpjournals.press/doi/abs/10.3138/utlj.59.1.1>
- [3] Kornienko, M. V. (2022). Human rights under martial law: common law discourse. *South Ukrainian Legal Journal*, 1–2, 27–31. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.5>
- [4] Kuchuk, A. M. (2018). *Theory of the state and law. Part 1. Theory of the state: educational and methodological manual*. Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs.
- [5] Krusyan, A. R. (2022). *Modern Ukrainian constitutionalism in the conditions of martial law*. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/krusyan_a._suchasnyy_ukrayinskyy_konstytucionalizm_v_umovah_voyennogo_stanu_2022.pdf
- [6] Murtishcheva, A. O. (2022). *Certain aspects of the functioning of local self-government bodies under martial law. Actual problems of private and public law: materials of the 4th International scientific and practical conference dedicated to the 93rd anniversary of the birth of the correspondent member of the National Academy of Sciences of Ukraine, academician of the International Personnel Academy, Honored Scientist of Ukraine, Doctor of Law, Professor O. I. Protsevskiyi. (May 21, 2022)*. Kharkiv, 416–419.
- [7] Degani, A. Y. (2015). The decline and fall of the Israeli Military Government, 1948–1966: a case of settler-colonial consolidation? *Settler Colonial Studies*, 5(1), 84–99.
- [8] Hajjar, L. (2017). Human rights in Israel/Palestine: The history and politics of a movement. In *Law and social movements*. Routledge, 137–154.
- [9] Mustetsa, I., & Luchik S. (2022). *Ways to improve the management of enterprises in the tourism industry of Ukraine in martial law*.

- [10] Shah, A. (2014). Constraining consolidation: military politics and democracy in Pakistan (2007–2013). *Democratization*, 21(6), 1007–1033.
- [11] Hussain, N. (2019). *The jurisprudence of emergency: Colonialism and the rule of law*. University of Michigan press. Retrieved from https://books.google.co.uk/books?hl=ru&lr=&id=LlyjDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7&dq=martial+law+and+state+of+emergency+difference&ots=VstVMDBTvX&sig=RWIt9hLERrUqouoICHAMDJ-EsoQ&redir_esc=y
- [12] Weida, J. C. (2003). A republic of emergencies: Martial law in American jurisprudence. *Connecticut Law Review*, 36, 1397. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/conlr36&div=45&id=&page=>
- [13] Shah, A. (2019). Pakistan: Voting under military tutelage. *Journal of Democracy*, 30(1), 128–142.
- [14] Golub, V. O. (2017). Ontological characteristics of the extraordinary administrative and legal regime of martial law. *European Perspectives*, 1, 101–102.
- [15] Bielialov, T. (2022). Optimization of innovation processes at industrial enterprises under the conditions of the martial law. *Journal of Hygienic Engineering and Design*. Retrieved from <https://keypublishing.org/jhed/wp-content/uploads/2023/02/22.-Full-paper-Taliat-Bielialov.pdf>
- [16] Neocleous, M. (2007). Whatever happened to martial law? *Radical Philosophy*, 143, 13–22. Retrieved from https://www.radicalphilosophyarchive.com/issuefiles/rp143_article1_whatsoeverhappenedtomartiallaw_neocleous.pdf
- [17] Rating (2018). *Assessment of threats and attitudes towards the introduction of martial law in Ukraine*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_ugroz_i_otnoshenie_k_vvedeniyu_voennogo_polozheniya_v_ukraine.html
- [18] On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine (2015, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
- [19] Mozol, N. (2022). The problem of social justice in the conditions of martial law. *Legal Scientific Electronic Journal*. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/9>
- [20] Council of Europe (1950). *European Convention on Human Rights*. Retrieved from https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
- [21] Verkhoglyad-Gerasimenko, O. (2022). Some features of the application of preventive measures in the conditions of martial law in Ukraine. *Scientific Collection «InterConf+»*, 23(117), 137–151.
- [22] On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the regulation of certain issues of the National Police of Ukraine during martial law: Law of Ukraine (2003, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3000-20#Text>
- [23] On the approval of the Instruction on the procedure for the implementation of norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine: order IOU (2017, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
- [24] Melnyk, O. (2022). *Criminal liability for crimes against peace, security of mankind and international law and order under martial law in Ukraine*. Retrieved from https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7562/1/Criminal_liability.pdf
- [25] On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Procedure for Conducting Criminal Proceedings in Martial : Law of Ukraine (2022, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

- [26] On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of the procedure for the exchange of persons as prisoners of war: Law of Ukraine (2022, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>
- [27] Streltsov, E. L., Poltorak, S. T., Allerov, Yu. V., Kryvenko, O. V., Bogutskyi, P. P. (2016). *Legal foundations of military security of Ukraine*. E. L. Streltsov (Ed.). Lviv: NASV.
- [28] Yushkov, A. G. (2021). Threatening trends in the use of bot farms to the detriment of the state interests of Ukraine: Mechanisms of prevention and countermeasures. *Information and Law*, 3(38), 90–98.
- [29] Lysko, T. (2022). *Bot farms and other cyber threats during martial law: issues of criminal responsibility*. Retrieved from http://lsej.org.ua/11_2022/138.pdf. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/138>.
- [30] Dennison, G. M. (1974). Martial law: The development of a theory of emergency powers, 1776–1861. *The American Journal of Legal History*, 18(1), 52–79. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/845241>
- [31] Fitzpatrick, J. M. (2018). *Human rights in crisis: the international system for protecting rights during states of emergency (Vol. 19)*. University of Pennsylvania. Press. Retrieved from https://books.google.co.uk/books?hl=ru&lr=&id=I08rEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP5&dq=martial+law+and+state+of+emergency+difference&ots=JDis8tTVhw&sig=KRYhHqE03EzRCJnN9FDp58cyRvc&redir_esc=y#v=onepage&q=martial%20law%20and%20state%20of%20emergency%20difference&f=false
- [32] Democracy Index 2022, 2022. Retrieved from <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>
- [33] Göztepe, E. (2018). The permanency of the state of emergency in Turkey. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 28, 521–534. <https://doi.org/10.1007/s41358-018-0161-0>
- [34] Siddiq, A. (2019). Pakistan-From hybrid-democracy to hybrid-martial law. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 42(2), 52–72. Retrieved from <https://muse.jhu.edu/article/779688>
- [35] Katz, I. (2016). Camp evolution and Israel's creation: Between 'state of emergency' and 'emergence of state'. *Political Geography*, 55, 144–155. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0962629816300877>
- [36] Levin, G. P. (2018). Liberal whispers and propaganda fears: The American Jewish Committee and Israel's Palestinian Minority, 1948–1966. *Israel Studies Review*, 33(1), 81–101. Retrieved from https://www.berghahnjournals.com/view/journals/israel-studies-review/33/1/isr330106.xml?utm_source=TrendMD&utm_medium=cpc&utm_campaign=Historical_Reflections%252FR%252C3%25A9flexions_Historiques_TrendMD_1
- [37] The Defence (Emergency) Regulations. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20210102012058/http://nolegalfrontiers.org/military-orders/mil029ed2.html?lang=en>
- [38] Defense Service Law, 1986. Retrieved from <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-defense-service-law-1986>
- [39] The Government: Basic Law. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/86611/97942/F845347418/ISR86611.pdf>
- [40] The Civil Defense Law. Retrieved from <https://www.oref.org.il/12409-16636-en/pakar.aspx>
- [41] Order Regarding Security Provisions, 1967. Retrieved from https://hamoked.org/files/2017/1055_eng.pdf

- [42] Port, K. L. (2005). Article 9 of the Japanese constitution and the rule of law. *Cardozo International & Comparative Law Review*, 13, 127. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjic13&div=8&id=&page=>
- [43] Ejima, A. (2020). *Japan's Soft State of Emergency: Social Pressure Instead of Legal Penalty*. *Verfassungsblog*. Retrieved from <https://verfassungsblog.de/japans-soft-state-of-emergency-social-pressure-instead-of-legal-penalty/>
- [44] Webb, P. (2003). Legislating for Care: A Comparative Analysis of Long-term Care Insurance Laws in Japan and Germany. *Social Science Japan Journal*, 6(1), 39–56. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/30209412>
- [45] Disaster Countermeasures Basic Act. Retrieved from <https://www.adrc.asia/documents/law/DisasterCountermeasuresBasicAct.pdf>
- [46] Armitage, J. (2002). State of emergency: An introduction. *Theory, Culture & Society*, 19(4), 27–38. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0263276402019004002?journalCode=tcsa>
- [47] Figel, Yu. (2015). Limitation of human rights under martial law. *Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. «Legal» series*, 2, 222–230. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_2_24.
- [48] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Zugang. Retrieved from <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.
- [49] Akbar Zaidi, S. (2018). The End of Democracy or a New Resurgence in Pakistan?» *In Economic and Political Weekly*, 53(24), 18–20.
- [50] Minattur, J. (2012). *Martial Law in India, Pakistan and Ceylon*. Springer. Retrieved from https://books.google.co.uk/books?hl=ru&lr=&id=mcsHBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=martial+law+pakistan&ots=guOwSLUUNS&sig=iUw04Hhj0dLDecHSoQ7TCFgU7yY&redir_esc=y
- [51] Qureshi, T. A. (2009). State of Emergency: General Pervez Musharraf's Executive Assault on Judicial Independence in Pakistan. *NCJ Int'l L. & Com. Reg.*, 35, 485. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/ncjint35&div=18&id=&page=>
- [52] Gai – Nizhnyk, P. P. (2016). The Budapest memorandum: prerequisites and consequences of the (non) guarantee of Ukraine's national security. *Gilea: Scientific Bulletin*, 114, 366–378. Retrieved from http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:MMEGEyBnfn8J:scholar.google.com/&hl=ru&as_sdt=0,5
- [53] Yost, D. S. (2015). The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs*, 91(3), 505–538. Retrieved from <https://academic.oup.com/ia/article-abstract/91/3/505/2326836>
- [54] Kichko, A. M., Vaganova, K. S., & Sklyar, M. O. (2023). *Administrative liability for violation of curfew during martial law*. Retrieved from <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5248>
- [55] Nikolayenko T. B. (2023). *Ensuring military law and order by measures of criminal and legal influence in the conditions of the martial law regime in Ukraine: Problems and solutions*. Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8778/18379-1?inline=1>
- [56] Smokovich, M. (2022). Implementation of justice under martial law: to the issue of legislative changes. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 70, 450–455. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259365>
- [57] Kravchuk, O. O., & Bondarenko, M. S. (2022). *Pretrial investigation of war crimes*. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf>

- [58] Rakipova, I. V., & Chernomorchenko, K. V. (2022). *Regarding the protection of the rights of the victim in criminal proceedings under martial law*. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23717/%D0%A0%D0%B0%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86.%20%D0%92.%2C%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9A.%20%D0%92.%20%D0%A9%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%83%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96...pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [59] Navrotsky, V. O. (2022). *Can a criminal be a prisoner of war? (or about the so-called combatant immunity)*. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22106/1/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98_%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%A0%D0%95%D0%94_10.11.2022.pdf
- [60] Batyrgareeva, V. S. (2022). *The importance of determining the status of certain categories of persons participating in armed aggression against Ukraine*. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22106/1/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98_%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%A0%D0%95%D0%94_10.11.2022.pdf
- [61] Botnarenko, I. A. (2022). *The rights of a prisoner of war in the context of the norms of international humanitarian law*. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22106/1/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98_%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%A0%D0%95%D0%94_10.11.2022.pdf
- [62] Malyshko, I. V. (2023). *Social protection of servicemen and members of their families in wartime*. Retrieved from https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8646/1/Sotsialnyi_zakhys.pdf
- [63] On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»: Presidential Decree (2020, September). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
- [64] Komzyuk, V. T. (2022). Regarding the shortcomings of the normative definition of threats to the national security of Ukraine. *Actual problems of the formation of civil society and the formation of the rule of law: a collection of materials of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference/ed. col.: SV Jolos (rep. ed.) and others*, 56–63. Retrieved from <http://eprints.cdu.edu.ua/4849/1/2022-56-62.pdf>
- [65] Koretsky, S. M. (2022). Legal support of the administrative-legal regime of «martial law». *International Scientific Journal «Internauka»*, 23. Retrieved from <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16716259346014.pdf#page=24>

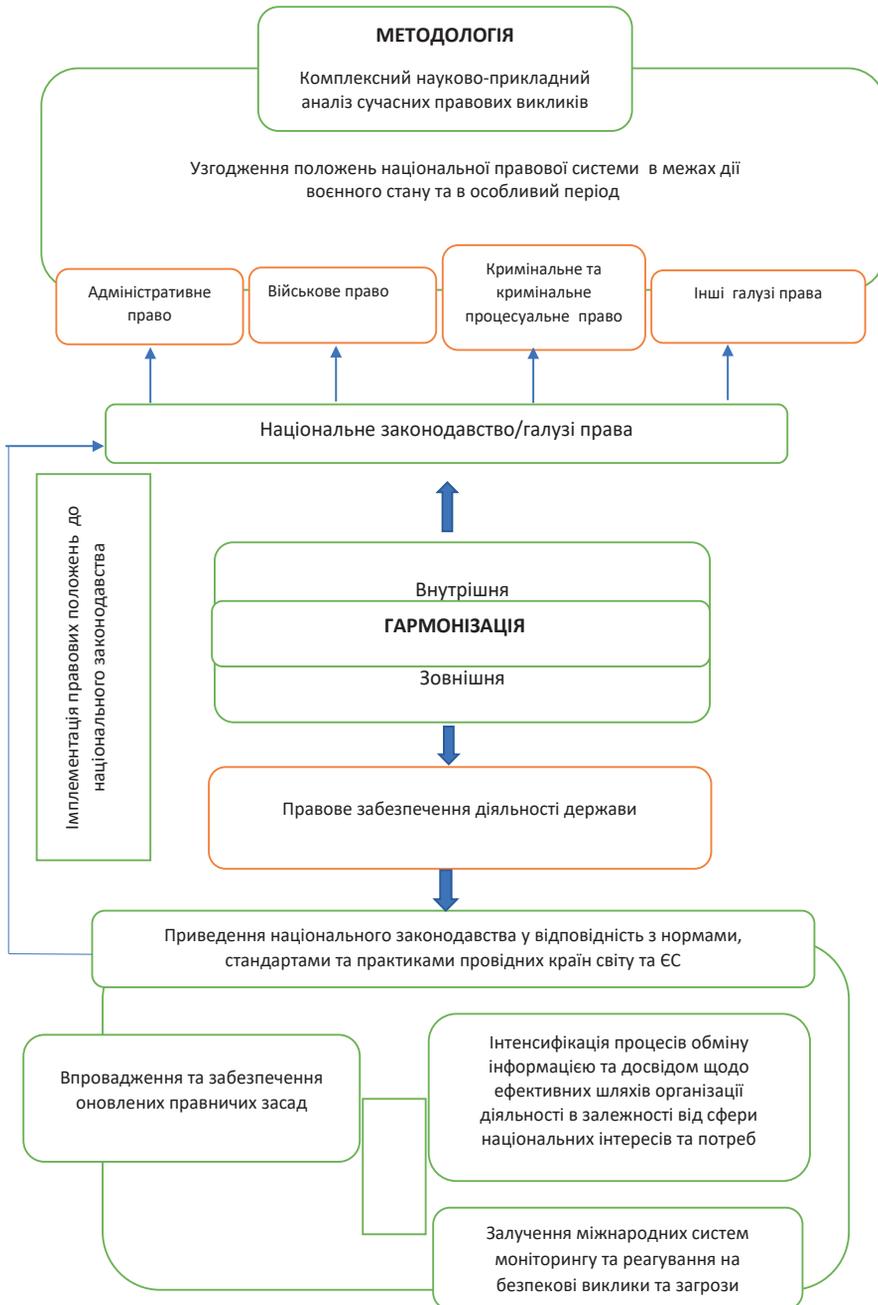

Рис. 1. Проект єдиної концепції реформування національного законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період

Роман Вікторович Вереша

Доктор юридичних наук, професор
Кафедра кримінального та адміністративного права
Академія адвокатури України
01032, бульвар Тараса Шевченка, 27, Київ, Україна

Roman V. Veresha

Doctor of Law, Professor
Department of Criminal and Administrative Law
Academy of Advocacy of Ukraine
01032, 27 Tarasa Shevchenka Str., Kiev, Ukraine

Рекомендоване цитування: Вереша Р. В. Стратегія та перспективи реформування національного законодавства в умовах воєнного стану та в особливий період. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №4. С. 98–134.

Suggested Citation: Veresha, R. V. (2023). Reforming the National Legislation under Martial Law and in Times of Emergency: Strategies and Prospects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(4), 98–134.

Стаття надійшла / Submitted: 31/08/2023

Доопрацьовано / Revised: 13/11/2023

Схвалено до друку / Accepted: 22/12/2023